

*I.I. Сухоребрий,
аспірант
(Одеська національна юридична академія)
(Науковий керівник професор В.О. Туляков)*

Проблемні питання притягнення до кримінальної відповідальності юридичної особи за вчинення корупційних злочинів

Ключові слова: *корупція, юридична особа, суб'єкт злочину.*

В Україні стає вже традицією порушення закону підприємцями в процесі здійснення комерційної діяльності та отримання прибутків. В той же час, високий рівень корупції в нашій країні сприяє зростанню розповсюдженості випадків, коли підприємці вдаються до вчинення корупційних діянь для успішного функціонування створеної ними юридичної особи. При такій складній криміногенній ситуації особливої актуальності набуває питання визнання на законодавчому рівні юридичної особи як суб'єкта злочину. Популярність цієї ідеї обумовлена, перш за все, суспільною шкодою, що завдається їх корупційною діяльністю економіці, навколишньому середовищу, правам споживачів, працюючих громадян, суспільній безпеці, міжнародному правопорядку. І ця діяльність не обмежується лише діями керівників організацій – вона втілюється також в поведінці рядових працівників. Цивільно-правові санкції розглядаються в цьому випадку як не достатньо суворі, такі, що не відображають ступінь суспільної небезпеки скоєного.

Науковий шлях вирішення проблеми притягнення до корупційних діянь був відображений в працях таких вчених як П.П. Андрушко, Л.В. Багрий-Шахматов, Е. Бенфілда, В.І. Борисов, Б.В. Волженкін, А.І. Долгова, Н. Гуророва, С.В. Ківалов, С. Лихова, С.В. Максимов, М.І. Мельник,

В. Навроцький, Дж. Ная, Н.А. Орловська, В.О. Туляков та ін. Проте той рівень, якого набули корупційні делікти, не тільки не дає змоги ефективно протидіяти корупційним правопорушенням, але породжує ще більше коло невирішених питань, серед яких і питання кримінальної відповідальності юридичних осіб за вчинення корупційних злочинів.

В науці кримінального права притягнення до відповідальності юридичних осіб залишається дуже дискусійним питанням, відносно якого так і не вдалося зробити однозначних висновків. Це передусім пов'язано з тим, що у вітчизняній правовій доктрині юридичні особи дуже рідко є суб'єктами будь-якого виду юридичної відповідальності. Що ж стосується кримінальної відповідальності, то такі особи суб'єктами злочину, в тому числі корупційного, українським законодавством взагалі не визнаються.

Слід зазначити, що Україною до цього часу не були виконанні зобов'язання, передбачені ст. 26 Конвенції ООН проти корупції щодо встановлення відповідальності юридичних осіб за участь у корупційних злочинах. Відсутність в законодавстві такого суб'єкта відповідальності як юридична особа, на думку С.А. Денисова, "робить корупційну діяльність вигідною для компаній, що готові жертвувати окремими людьми, які

виконують корупційні дії, для отримання значних прибутків” [2, 53]. Великі компанії навіть створюють спеціальні відділи по зв’язках з органами влади, за посередництва яких підтримуються корупційні зв’язки з посадовими особами різного рівня. Але, незважаючи на це, в науковому колі існують противники встановлення кримінальної відповідальності щодо юридичної особи. Як зауважив А. Павлинов, “викликає заперечення пропозиція про введення кримінальної відповідальності юридичних осіб, яка не узгоджується з принципом особистої винної відповідальності, загально визнаним у доктрині кримінального права. Індивідуальна кримінальна відповідальність (найчастіше з усього, високопоставленої посадової особи) в такому випадку перетворюється в колективну” [8, 64].

Також, як зазначає Н.А. Єгорова, “крім того, що конструкція юридичної особи несе в собі елементи фікції, кваліфікація злочину юридичної особи як вчиненого посадовою особою (чи іншим службовцем) має ще одну нічим не виправдану фікцію – припущення, що юридична особа володіє ознаками службовця” [3, 25]. Тому навіть у разі введення в українському кримінальному законодавстві такого суб’єкта злочину як юридична особа, напевне виникнуть проблеми з їх притягненням до кримінальної відповідальності за службові злочини, що передбачені Розділом XVII чинного КК України, оскільки володіння ознаками посадової особи – прерогатива людської особистості. З цих же обставин вчинений юридичною особою злочин не можна буде кваліфікувати і за пунктами статей КК України, що посилюють відповідальність за вчинення злочину особою “з використанням свого службового становища”.

Відповідно до рекомендацій Конвенції про корупцію у контексті кримінального права юридичні особи повинні притягуватися до кримінальної відповідальності за дачу хабара, зловживання впливом та відмивання доходів, – вчинені на їхню користь будь-якою фізичною особою, яка діяла незалежно або як представник того чи іншого органу юридичної особи та яка обіймає

керівну посаду у цій юридичній особі, а також за залучення такої фізичної особи до вищезазначених злочинів як співучасника чи підбурювача. Взагалі не зовсім виправданим, на нашу думку, видається застосування кримінально-правових санкцій до юридичних осіб за один факт підкупу, який сам по собі, без відповідної поведінки особи, яку намагаються підкупити, не тягне не тільки ніякої шкоди, яку можливо чітко визначити, але й реальної загрози її завдання. Це особливо важливо, з урахуванням того, що в зазначеній Конвенції рекомендовано вважати злочином навіть обіцянку вигоди. Саме тому доцільність криміналізації підкупу, вчиненого юридичною особою, викликає деякі сумніви. Така криміналізація може поставити під загрозу стабільність господарчої та іншої діяльності. І це також є одним із аргументів до того, що ототожнювати юридичну особу з хабародавцем навряд чи є правильним. Крім того, у зв’язку з тим, що здійснити підкуп у будь-якій формі спроможна зробити лише фізична особа, також некоректними, на нашу думку, видаються й положення ст. 4, 5 Проекту Закону України “Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень”, де вказується на вчинення підкупу саме юридичною особою, а тому скоєння юридичною особою підкупу доречніше сформулювати як *“надання... благ... за вчинення дій або бездіяльність в інтересах юридичної особи, що передаються або надаються службовою або іншою уповноваженою фізичною особою, які діють від імені та в інтересах юридичної особи”* [9, 2–3].

Взагалі незвичайною є новація введення такого суб’єкта відповідальності в вітчизняне законодавство також у зв’язку з тим, що інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб є традиційним інститутом англо-американського загального права і дуже нерішуче впроваджується в канву європейського континентального кримінального права. Разом з тим, як вважає А.В. Наумов, “каменем спотикання на шляху введення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб є помилкове протиставлення класичного

принципу континентального європейського кримінального права про особисту відповідальність винуваті особи і вказаного принципу англо-американського кримінального права” [7, 108]. Тому протиріччя між традиційним класичним і новим інститутом кримінальної відповідальності є уявними. І правотворчий досвід тих європейських країн, які зуміли подолати його, такі як Франція в своєму Кримінальному кодексі 1992 р., переконливо доводить, що відповідальність юридичних осіб може існувати разом з принципом особистої винної відповідальності та доповнювати його.

В ЦК України юридична особа визначається через термін “організація”, під яким у науці розуміють об’єднання, що спільно реалізують програму або мету та діють на основі певних правил та процедур [13, 76]. У такому разі, здається, можна було б взагалі відмовитися від ідеї запровадження в кримінальне законодавство такого суб’єкта злочину як юридична особа та притягувати її до кримінальної відповідальності у разі вчинення корупційного злочину, як злочинну організацію. Але згідно з КК України, метою діяльності такого злочинного об’єднання є вчинення злочинів з ретельною довготривалою підготовкою або керівництвом чи координацією злочинної діяльності інших осіб [6, 95]. Що ж стосується юридичних осіб, то державна реєстрація є їх невід’ємною ознакою і вони набувають статусу юридичної особи лише з моменту її отримання. Дані державної реєстрації включаються до єдиного державного реєстру, до якого вносяться відомості про організаційно-правову форму юридичної особи, її найменування, місцезнаходження, мету установи, а також інші відомості [13, 84–85]. Як зазначає О.В. Бринцев, “організаційно-правова форма юридичної особи – це встановлена нормами права конструкція, що визначає форму власності, на якій заснована особа, кількість учасників, характер їх прав на майно особи, участь у складі і в діяльності особи, майнову відповідальність, взаємини учасників між собою і порядок керування особою” [1, 86]. До речі, вибір організаційної форми здійснюється

саме через механізм державної реєстрації конкретної юридичної особи. А тому ніяк не можуть бути зареєстровані юридичні особи, метою яких би було здійснення злочинної діяльності. Хіба що у разі створення фіктивних фірм. Виходячи з цього, на нашу думку, відмінність юридичної особи як суб’єкта корупційного злочину від злочинної групи чи організації, полягає перед усім в тому, що юридичні особи створюються для здійснення відповідної законної діяльності і вже в процесі отримання прибутків їх службовці можуть використовувати корупційні схеми.

Вимагає також особливого підходу вирішення питання про кримінальну відповідальність юридичної особи у зв’язку з участю її службовця у вчиненні корупційних злочинів як співучасника або підбурювача, де і може бути належним чином застосований інститут співучасті. Діяння фізичної особи (виконавця злочину) буде кваліфікуватися за відповідною статтею Особливої частини КК України, а притягнення до відповідальності посадовця юридичної особи (підбурювача), крім цього відбуватиметься ще й з посиланням на ч. 4 ст. 27 КК України. Але який злочин ставити в вину самій юридичній особі, в інтересах якої діяв її службовець (підбурювач), в тому випадку якщо виконавець не має ніякого відношення до даної організації? Якщо виконавець злочину не є службовцем тієї ж юридичної особи, чи можна скоєне розцінювати як злочин, вчинений самою цією організацією? Все-таки треба враховувати той факт, що юридична особа – це специфічний суб’єкт правопорушення і її недопустимо повністю урівнювати з людською діяльністю. Якщо визнати, що вона може виконувати об’єктивну сторону ряду злочинів, бути їх виконавцем, вона все ж не спроможна бути організатором, підбурювачем або посібником. Організація злочину, керівництво його виконанням, підкуп, погрози, обіцянка – все це сутність вчинків, властивих тільки людині. Вважаємо, що підхід, запропонований в Конвенції про корупцію у контексті кримінального права, здатний вирішити дану складну ситуацію. Так, згідно зі ст. 18

даної Конвенції юридична особа повинна бути притягнута до кримінальної відповідальності за дії свого службовця (підбурювача) за умови, що він був залучений до вчинення корупційних злочинів нею та діяв в її інтересах. У випадку, коли така фізична особа діяла в особистій якості, але в інтересах юридичної особи, то застосовується відповідне положення ч. 2 ст. 18 Конвенції про відповідальність за неналежний нагляд з боку юридичної особи. У разі, коли службовець юридичної особи діяв за власним бажанням і в особистих корисливих інтересах, кримінальна відповідальність юридичної особи повинна виключатись, а такого службовця треба притягувати до відповідальності як самостійного суб'єкта злочину.

В науковій літературі вказується на необхідність визнання юридичних осіб суб'єктами злочинів навіть за міжнародним кримінальним правом. Вчені, які обстоюють введення в законодавстві інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб, підкреслюють, що шкода, яка завдається діяльністю юридичних осіб, значно перевищує шкоду, що може бути завдана окремою фізичною особою. Противники визнання юридичної особи як суб'єкта злочину передусім підкреслюють, що встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб не відповідає принципам кримінального права, тобто принципам особистої і винної відповідальності. Кримінальне право пов'язує відповідальність зі здатністю особи, яка вчинила злочин, усвідомлювати свої дії та керувати ними, якою володіють лише люди. Незважаючи на це, як вважає О.Г. Кибальник, “юридичні особи повинні бути визнанні офіційно та безумовно суб'єктом відповідальності за міжнародним кримінальним правом: таке визнання дозволить більш послідовно та ефективно реалізувати задачі міжнародного кримінального права як у міжнародній, так і в національній юрисдикції” [5, 40].

З усього вищевикладеного можна зробити висновок, що запровадження в українському законодавстві кримінальної відповідальності юридичних осіб вкрай

назріло і є безспірним фактом. Але складність цієї проблеми потребує подальших наукових розробок. Це пояснюється специфічними ознаками юридичної особи як суб'єкта злочину. Наприклад, в даному випадку як ніколи проявляється розмежування суб'єкта вчинення злочину та суб'єкта відповідальності, тому що притягуючи до відповідальності юридичну особу ми тим самим притягуємо не лише її, а у тому числі і її службовців, які не вчиняли корупційного злочину, до відповідальності за дії конкретних фізичних осіб – її керівників. Найчастіше ж під діяльністю юридичної особи маскується протиправна поведінка окремих осіб, які вчиняють корупційні діяння, – представників юридичної особи, що намагаються шляхом перекладення відповідальності на юридичну особу уникнути покарання. До речі, як вважає О.Г. Кальман, “за злочини кримінальну відповідальність повинні нести конкретні фізичні службовці особи, винні у вчиненні злочину. В іншому випадку до кримінальної відповідальності будуть притягуватись рядові працівники, які ніяким чином не впливали на прийняття і реалізацію протизаконних рішень керівників юридичних осіб” [4, 65–66].

Також до юридичної особи недоцільно застосовувати традиційне покарання, проте юридична особа може бути піддана всім класичним майновим санкціям, а також забороні здійснювати певну діяльність чи її обмеженні, покарання може також стосуватись репутації юридичної особи [11, 309–311]. Крім цього, однією з особливостей юридичної особи як суб'єкта злочину є більш високий рівень гарантій відшкодування завданої унаслідок вчинення корупційних злочинів шкоди у порівнянні з індивідом в силу більш високої платоспроможності та прив'язки до відповідної території. Як підкреслює Г. Хайне, корпоративні санкції повинні мати не репресивну, знищуючу, а превентивну мету, залишати можливість виправити свою поведінку в майбутньому і привести свою діяльність у відповідність із законом [12, 460].

На сьогодні окремі автори роблять висновки про те, що наразі необхідно визна-

чити у КК України підстави застосування до юридичної особи «інших кримінально-правових заходів», оскільки вони не вимагають встановлення в діях юридичної особи ознак вини, як вони визначені у КК для фізичних осіб, а достатньо лише факту вчинення протиправних дій, настання відповідних наслідків і причинного зв'язку між ними. Проте, вважаємо, що вина юридичної особи в корупційному злочині за своєю формою та змістом повинна бути рівнозначною вині відповідної посадової особи чи іншого її службовця. Інший підхід приведе до стирання різниць між формами вини. На думку Н.А. Єгорової, “спроба побудування особливої, яка буде відрізнятися від “людської”, конструкції вини юридичної особи в скоєнні злочину може привести до об’єктивного ставлення” [3, 26]. Принцип винної відповідальності в кримінальному праві не повинен порушуватися, незалежно від зміни кола суб’єктів злочинів. Як зазначає В.П. Тихий, “у радянській літературі висвітлювалась думка, що підставою кримінальної відповідальності є не склад злочину, а вина, винуватість, особливі властивості злочинця. Ця позиція ігнорує те, що підстава кримінальної відповідальності за одні й ті самі юридично однакові діяння має бути визначена у законі і бути єдиною в усіх випадках застосування даного закону” [10, 51]. Проте остаточне вирішення питання про доцільність кримінальної відповідальності залежить не тільки від складу злочину, а й від урахування інших певних обставин справи, які не входять до складу злочину, знаходяться за його межами. У той же час ці обставини не можуть зробити злочинне діяння незлочинним і, навпаки, незлочинне – злочинним.

Як вважає М.І. Хавронюк, навіть враховуючи досвід інших держав щодо регла-

ментації кримінальної відповідальності юридичних осіб, в Україні, принаймні на даному етапі, за корупційні діяння слід встановити тільки адміністративну відповідальність юридичних осіб. Свою позицію вчений пояснює тим, що поняття “кримінальна відповідальність” у державах Західної Європи зазвичай є більш широким, ніж аналогічне поняття в Україні, і охоплює собою відповідальність як за злочини, так і за проступки, при цьому останні є аналогами передбачених законами України адміністративних правопорушень. А тому і види покарань, передбачені для юридичних осіб у законодавстві інших держав Європи, за винятком штрафів у значних розмірах, більше нагадують не кримінальні покарання, а передбачені чинним законодавством України адміністративні стягнення для юридичних осіб [12, 469–470].

Погоджуючись з думкою М.І. Хавронюка, бажано зазначити, що передбачивши адміністративну відповідальність юридичних осіб за корупційні діяння спеціальним законом, законодавець дасть змогу виявити всі недоліки при застосуванні інституту відповідальності юридичних осіб на практиці. Щодо запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб за корупційні злочини, то наукові розробки даної проблеми повинні бути продовжені. Вважаємо, що більш ґрунтовні дослідження, які виявляться дійсно ефективними, можна зробити при викриванні всіх вад даного суб’єкта відповідальності в інших галузях права, оскільки ті помилки, які можуть проявитися при недостатніх дослідженнях в науці кримінального права такого суб’єкта злочину як юридичні особи, можуть принести більше шкоди ніж користі у протидії корупційним злочинам в нашій державі.

Список літератури:

1. **Бринцев О.В.** Організаційно-правова форма юридичної особи: визначення поняття / О.В. Бринцев // Вісник Університету внутрішніх справ. – Вип. 12. – Ч. 1. – Харків, 2000.
2. **Денисов С.А.** Антикоррупционные нормы европейского права и проблемы их восприятия в России / С.А. Денисов // Следователь. – 2006. — № 10.

3. **Егорова Н.А.** Уголовная ответственность юридических лиц за коррупционные преступления / Н.А. Егорова // Уголовное право. – 2003. – № 2.
4. **Кальман О.Г.** Кримінально-правова політика і проблеми протидії корупції в Україні / О.Г. Кальман // Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми : матеріали міжнародної наукової конференції. – ДЮІ ЛДУВС МВС України, 2006.
5. **Кибальник А.Г.** Ответственность в международном уголовном праве / А.Г. Кибальник // Уголовное право. – 2003. – № 2.
6. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – вид. 4-е переробл. та допововн. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.
7. Организованная преступность и коррупция в России (1997–1999) / [В.Н. Кудрявцев, В.В. Лунеев, А.В. Наумов] // Актуальные вопросы борьбы с преступностью в России и за рубежом – М., 2000 – № 2.
8. **Павлинов А.** Круг субъектов должностных преступлений требует уточнения / А. Павлинов // Российская юстиция. – 2001. – № 9.
9. Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень: Проект Закону України [Електронний ресурс] / Вноситься народними депутатами України М.В. Джигією, В.М. Королем та іншими: прийнято за основу 12 грудня 2006 р. – Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=30768
10. **Тихий В.** Підстава кримінальної відповідальності за новим кримінальним кодексом України / В. Тихий // Вісник Конституційного суду України. – 2002. – № 3.
11. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: учеб. пособ. / под ред. И.Д. Козочкина. – М.: Омега-Л, 2003. – 576 с.
12. **Хавронюк М.І.** Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія / М.І. Хавронюк. – К.: Юрис-консульт, 2006. – 1048 с.
13. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. С.О. Харитонова Видання третє, перер. і доп. – Харків: ТОВ “Одіссей”, 2006 – 1200 с.

РЕЗЮМЕ

В статье автор обосновывает необходимость введения уголовной ответственности юридического лица за совершение коррупционных действий. Рассматриваются особенности юридического лица, как субъекта преступлений.

SUMMARY

Urgency of problem of criminal responsibility of legal entities is conditioned, before everything, by public harm which is inflicted them by corruption activity. A basic task the article was a decision of features of legal entity as a subject of corruption crimes for their account at introduction of this institute of legal responsibility in the Ukrainian criminal legislation.

Рекомендовано кафедрою кримінального процесу та криміналістики

Подано 03.02.09